

Dossier: «Responsabilitat social: un model de gestió inajornable» coordinat per August Corrons Giménez

EDUCACIÓ SUPERIOR

L'RSC i la sostenibilitat en els ensenyaments d'Economia i Empresa

Dolors Setó Pamies

Departament de gestió d'empreses. Universitat Rovira i Virgili

RESUM Les universitats poden ser considerades un element clau per promoure el desenvolupament sostenible per mitjà de l'educació, la recerca, la innovació i el lideratge social. En aquest article, centrat en l'àmbit educatiu, discutim la necessitat de proporcionar als estudiants els coneixements i les habilitats necessàries per poder comprendre i abordar els reptes que planteja la sostenibilitat. Per això, serà molt important introduir la sostenibilitat –i també altres conceptes relacionats– en els currículums universitaris, i en especial en els ensenyaments d'Economia i Empresa, en els quals en aquests moments s'estan formant els futurs líders empresarials. És per això que l'article que es presenta té un doble objectiu, per una banda, donar resposta a la pregunta: què estem ensenyant sobre aquesta temàtica a les universitats i, en concret, en els ensenyaments d' Economia i Empresa; i per altra banda: com ho estem integrant en els plans d'estudis. L'article fa un repàs en el temps de les principals matèries que han tractat aquesta temàtica –des de l'ètica empresarial fins als criteris ASG, passant per l'RSC– i planteja diferents estratègies per integrar aquests continguts en els plans d'estudis.

PALAULES CLAU Economia i Empresa; educació; sostenibilitat; RSC; ètica empresarial; ASG; educació de qualitat

CSR AND EDUCATION

CSR and sustainability in Economics and Business Education

ABSTRACT *Universities can be considered a key element in promoting sustainable development through education, research, innovation and social leadership. In this educational-focused article, we discuss the need to provide students with the knowledge and skills needed to understand and address sustainability challenges. To do this, it will be very important to introduce sustainability – and also other related concepts – in university curriculums and, in particular, in Economic and Business courses, where future business leaders are currently being formed. For this reason, the article presented has a double objective, on the one hand, to answer this question: what are we teaching about this topic in universities and, in particular, in Economics and Business courses; and on the other hand: how are we integrating it into curriculum. The article reviews over time the main subjects that have covered this topic – from business ethics to ESG criteria, to CSR – and proposes different strategies to integrate this content into the curriculum.*

KEYWORDS *Economics and Business; education; sustainability; CSR; business ethics; ESG; quality education*

Introducció

Els ensenyaments d'Economia i Empresa han de proporcionar els coneixements i les habilitats necessàries perquè els futurs líders empresarials puguin contribuir a donar resposta als reptes més urgents del món en què vivim, com el canvi climàtic, l'escassetat d'aigua, la pobresa i les desigualtats socials. En aquest sentit, la integració de matèries com l'ètica empresarial, la responsabilitat social corporativa (RSC) i la sostenibilitat en els ensenyaments d'Economia i Empresa podria jugar un paper clau per abordar els reptes socials, econòmics i ambientals als quals la nostra societat ha de fer front. Així, doncs, malgrat que les universitats ja han fet alguns esforços importants per integrar l'ètica empresarial, l'RSC i la sostenibilitat en la formació universitària (Matten i Moon, 2004), ara més que mai –en el context de l'Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible–, es demana que les universitats assumeixin plenament la seva responsabilitat i portin a terme les accions necessàries per liderar aquest procés. És per això que l'article que es presenta té un doble objectiu, per una banda, donar resposta a la pregunta: què estem ensenyant sobre aquesta temàtica a les universitats i, en concret, en els ensenyaments d'Economia i Empresa; i per altra banda: com ho estem integrant en els plans d'estudis. Per tal de poder donar resposta a aquestes qüestions, portarem a terme una revisió de la literatura sobre els principals treballs en aquest àmbit. Començarem analitzant quin és el paper de les institucions d'educació superior en el desenvolupament sostenible; en segon lloc, presentarem quins són els temes o les matèries que cerquen formar els nostres estudiants en aquest àmbit i quina n'ha estat l'evolució en el temps; en tercer lloc, descriurem quines són les diferents estratègies per integrar aquests continguts en els plans d'estudis; finalment, presentarem les conclusions i implicacions per a les universitats.

1. Sostenibilitat i Educació

Les universitats poden ser considerades un element clau per promoure el desenvolupament sostenible, ja que com a institucions educatives poden influir en les perspectives i les actituds dels estudiants cap a la sostenibilitat i contribuir així a un canvi social molt més profund (Dobson, 2007). Tal com assenyala Pacte Global de les Nacions Unides (2007) en els «Principis per a una Educació en Gestió Responsable», qualsevol canvi significatiu en la conducta de les empreses cap a la sostenibilitat hauria de passar per implicar les institucions que actuen de manera més directa com a impulsores del comportament empresarial, especialment les institucions acadèmiques. En un sentit ampli, les universitats poden contribuir al Desenvolupament Sostenible per mitjà de l'educació, la recerca, la innovació i també el lideratge social (Setó i Papaoikonomou, 2020). Així doncs, en l'àmbit educatiu, les universitats haurien de proporcionar als estudiants els coneixements i les habilitats necessàries per entendre i abordar els Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS). En l'àmbit de la recerca, les universitats haurien de proporcionar nous coneixements, tecnologia i noves formes de fer les coses per oferir solucions als ODS. En l'àmbit operatiu, les universitats també haurien d'implementar els ODS dins de la seva pròpia governança, operacions i cultura. I finalment, podem dir que, en l'àmbit social, les universitats també haurien d'exercir un rol de lideratge i de foment del diàleg amb els diferents agents socials cap a la sostenibilitat.

En qualsevol cas, el focus de l'article que es presenta se centra en el primer dels àmbits esmentats –l'àmbit educatiu– i en la necessitat de proporcionar als estudiants no només els coneixements i les habilitats, sinó també la motivació per comprendre i abordar els ODS i mobilitzar-los en aquesta direcció. Per això, serà molt important introduir els ODS, i altres conceptes relacionats, en els currículums universitaris, les competències acadèmiques i els resultats d'aprenentatge.

En aquest sentit, tal com assenyalen Setó i Papaoikonomou (2020), quan ens plantegem introduir els ODS en els ensenyaments d'Economia i Empresa, en primer lloc hauríem d'analitzar quines matèries o assignatures de les que ja s'imparteixen en aquests ensenyaments se centren en temes que tenen o poden tenir el mateix propòsit que persegueixen els ODS: contribuir a un món millor. En aquest sentit, les matèries o assignatures que tradicionalment s'han centrat en les relacions entre l'empresa i la societat són candidates excel·lents per poder integrar de manera natural els ODS en els ensenyaments d'Economia i Empresa. Com assenyala Carroll (2015), l'essència de les relacions entre l'empresa i la societat s'ha recollit en els ensenyaments d'Economia i Empresa, al llarg del temps, mitjançant diferents marcs conceptuals que poden ser considerats complementaris i relacionats, com ara, en primer lloc, l'ètica empresarial, després, l'RSC i, més recentment, la sostenibilitat. Encara que, en les paraules del professor Carroll (2015, pàg. 93), «sense cap mena de dubte, aquesta tendència continuarà i arribaran nous conceptes i competiran per la seva popularitat». Fet que ja podem observar amb la incorporació molt recent del nou terme o marc conceptual anomenat

ASG –de les sigles en anglès dels criteris Ambientals, Socials i de Governança–, que ha entrat amb força per mitjà del món financer i que sembla que fins i tot desmarqui el concepte d'RSC en el món empresarial.

Així, doncs, podríem dir que qualsevol d'aquestes matèries –l'Ètica empresarial, l'RSC, la Sostenibilitat–, que ja gaudeixen d'una certa tradició en els plans d'estudis, o bé els nous conceptes que van apareixent més recentment, com ara els criteris ASG, poden ser utilitzats com a «punts d'entrada» per a la introducció dels ODS o la sostenibilitat en els ensenyaments d'Economia i Empresa de les universitats per tal de poder preparar els nostres estudiants perquè puguin fer front als principals reptes que planteja el desenvolupament sostenible i, alhora, donar resposta a les demandes de les empreses).

2. Què estem ensenyant sobre aquesta temàtica?

L'ètica, l'RSC, la sostenibilitat, l'ASG: què signifiquen aquests termes i com s'han aplicat als ensenyaments d'Economia i Empresa? La revisió de la literatura ens permet veure com hi ha nombrosos estudis centrats en l'educació per a la sostenibilitat, i en tots es tracta de comprendre com aquests conceptes s'apliquen i es desenvolupen en el context de l'educació superior.

Seguint Christensen *et al.* (2007), quan analitzem què s'està ensenyant a les universitats –i, en especial, als ensenyaments d'Economia i Empresa–, podem veure com les matèries d'Ètica empresarial, RSC i Sostenibilitat han estat les més habituals fins al moment. De fet, l'ètica empresarial, l'RSC i la sostenibilitat són conceptes molt relacionats, encara que, això sí, amb diferents matisos; ja que les seves «arrels» o orígens són diferents. És a dir, es tracta de conceptes que han anat evolucionat a partir de diferents contextos. Tal com suggereixen Garavan i McGuire (2010), l'ètica empresarial, l'RSC i la sostenibilitat tenen àrees significatives de coincidència entre si i totes se centren a millorar el benestar de la societat, però segueixen camins diferents. En qualsevol cas, sol ser habitual la utilització d'aquests conceptes gairebé de manera intercanviable, com també l'aparició de nous termes que van donant resposta a noves situacions o contextos –amb matisos diferents que pivoten sobre una mateixa idea central. Com és el cas del nou terme ASG, que respon a la necessitat del món financer de fer seva la idea de l'RSC o la sostenibilitat.

Tot seguit, presentem breument cadascun d'aquests conceptes i, en la mateixa línia que Forray i Leigh (2012), reconeixem que hi pot haver certa difuminació en les línies de distinció entre aquests. No obstant això, no entrem en una discussió exhaustiva de cadascun dels termes, ja que això es desviaria de l'abast de la nostra investigació.

2.1. Ètica empresarial

L'ètica és un sistema de principis de valors que defineix els comportaments correctes i incorrectes (Freeman i Gilbert, 1988). Segons Velasquez (1999), l'ètica està relacionada amb els judicis involucrats en les decisions morals; aquests judicis normatius afirmen o impliquen que alguna cosa és correcta o incorrecta. Així, aquestes afirmacions ètiques o judicis de valor intenten atribuir valor a les accions, perquè els actors puguin determinar si han de participar o no en l'acció. Mentre que alguns estudis (per exemple, Matten i Moon, 2004) no distingeixen entre els conceptes d'ètica i RSC i els utilitzen conjuntament o de manera intercanviable, nosaltres reconeixem que els conceptes són diferents. Com suggereix Fisher (2004), l'ús intercanviable d'aquests termes pot ser degut a la seva estreta relació conceptual. De totes maneres, Epstein (1987) indica que l'RSC i l'ètica empresarial es poden considerar cercles superposats que comparteixen un espai conceptual comú. Per a Epstein (1987), el concepte central de l'ètica és la reflexió moral sobre el comportament empresarial, no necessàriament dins d'un marc legal regulador (Garavan i McGuire, 2010), mentre que l'RSC és la conseqüència més específica en forma d'accions adoptades per l'empresa.

2.2. Responsabilitat social corporativa

En un informe de la Comissió Europea (2002, pàg. 5), l'RSC es defineix com «un concepte mitjançant el qual les empreses integren, de manera voluntària, les preocupacions socials i mediambientals en les seves operacions comercials i en la seva interacció amb els grups d'interès». L'RSC implica una àmplia gamma de responsabilitats que les empreses tenen amb els seus grups d'interès, els quals inclouen accionistes, clients, empleats, la comunitat local, el govern, les

generacions futures i el medi ambient. La teoria dels grups d'interès (Freeman, 1984) com a base de l'RSC permet que les empreses adoptin una visió plural de l'empresa, la societat i el medi ambient. Des d'aquesta perspectiva, les empreses formen part de la comunitat en la qual operen i s'espera que no danyin el benestar de la societat ni destrueixin els recursos naturals que són importants per al futur del planeta (Benn i Kramar, 2011). L'RSC es refereix a les accions dutes a terme per les empreses per promoure el bé social (i/o ambiental), més enllà dels interessos de l'empresa i de les seves obligacions legals (McWilliams i Siegel, 2001).

En aquest sentit, Freeman (1984) suggereix la gestió de grups d'interès com a força integradora per abordar l'RSC, les consideracions ètiques i els valors. En la mateixa línia, Ferrell i Ferrell (2007) relacionen l'ètica empresarial i l'RSC, en suggerir que la teoria dels grups d'interès pot ser considerada un marc adequat per ensenyar ètica empresarial. Per tant, segons aquests autors, la formació en ètica empresarial requereix identificar els diferents grups d'interès i comprendre'n els interessos.

2.3. Sostenibilitat empresarial

El concepte de *sostenibilitat empresarial* és més recent que el concepte de *responsabilitat social corporativa* (RSC). Encara que hi ha més de «cent definicions de sostenibilitat» (Elkington, 1999, pàg 397), molts investigadors (Schwartz i Carroll, 2008; Montiel 2008; Garavan i McGuire, 2010) basen el seu treball en la definició de la Comissió Mundial sobre Medi Ambient i Desenvolupament (CMED, 1987), la qual va definir el desenvolupament sostenible com «el desenvolupament que satisfà les necessitats de les generacions presents sense comprometre l'habilitat de les generacions futures per satisfer les seves necessitats i aspiracions» (1987, pàg. 43). Inicialment, l'*Informe Brundtland* va definir el desenvolupament sostenible com un concepte integrador que buscava equilibrar qüestions ambientals i econòmiques d'una manera mútuament beneficiosa. Però, al llarg dels anys noranta, l'abast del desenvolupament sostenible es va ampliar (Steurer *et al.*, 2005) i es van incorporar altres qüestions a part de les estrictament ambientals. Mentre que les qüestions econòmiques i socials, inicialment, es van abordar només en la mesura que es percebien com a rellevants per a les preocupacions ambientals, van evolucionar fins a esdevenir dimensions igualment importants per al desenvolupament sostenible. A més, el concepte de desenvolupament sostenible també es va expandir des de l'àmbit macroeconòmic fins al microeconòmic i individual.

En aquest sentit, la conceptualització de desenvolupament sostenible portada a un àmbit empresarial es coneix com a *sostenibilitat empresarial* (Steurer *et al.*, 2005), i té en compte el resultat econòmic, social i ambiental –a curt i llarg termini– de les empreses. Com assenyala Wilson (2003), mentre que la sostenibilitat empresarial reconeix que el creixement i la rendibilitat empresarial són importants, va més enllà del model de maximització de beneficis i requereix que les empreses persegueixin objectius socials relacionats amb el desenvolupament sostenible: protecció ambiental, justícia social i equitat, i desenvolupament econòmic. Així doncs, podem identificar la sostenibilitat com un constructe tridimensional que inclou les dimensions ambiental, econòmica i social.

A la vegada, la sostenibilitat està estretament relacionada amb l'RSC. Montiel (2008) suggereix que, tot i que la sostenibilitat i l'RSC han evolucionat a partir de diferents contextos, van avançant cap a un futur comú. Ambdues comparteixen la mateixa visió, que és equilibrar les responsabilitats econòmiques amb les socials i ambientals. No obstant això, Steurer *et al.* (2005) destaquen dues diferències principals entre aquests conceptes, a més de la seva evolució històrica diferent. En primer lloc, l'RSC posa més èmfasi en els grups d'interès que la sostenibilitat empresarial. En segon lloc, l'abast temporal de la sostenibilitat empresarial és més ampli que l'abast de l'RSC. D'altra banda, Schwartz i Carroll (2008) reconeixen que la sostenibilitat podria no abordar de manera adequada i explícita el component ètic de l'empresa més enllà de tenir en compte els impactes sobre la societat i el medi ambient.

2.4. ASG (Ambiental, Social, Governança)

Com assenyala Pollman (2021), l'interès creixent per saber quin és el «*business case*» de l'RSC –a part de justificacions ètiques–, ha desplaçat els darrers anys el debat cap als conceptes de pràctiques i riscos ambientals, socials i de governança. L'ASG, de manera genèrica, fa referència als criteris utilitzats pels inversors per avaluar l'impacte d'una empresa a la societat. Quan s'avaluen les inversions, molts inversors no només es fixen en les mètriques financeres tradicionals de l'empresa, sinó també en la seva qualificació ASG. Així, doncs, l'ASG és un conjunt de criteris utilitzats per avaluar el resultat d'una empresa en tres àrees: ambiental, social i de governança. En aquest sentit, l'ASG agafa força per mitjà

del món financer i es considera una eina important per mitigar el risc, la qual cosa és particularment valuosa per a grans gestors d'actius (Gadinis i Miazad, 2019).

L'RSC i l'ASG comparteixen un enfocament cap a la sostenibilitat i les pràctiques empresarials responsables, per això moltes vegades s'utilitzen de manera intercanviable. Tot i que aquests dos conceptes estan relacionats, els enfocaments són diferents. Mentre que l'RSC té com a objectiu fer que una empresa sigui responsable, els criteris d'ASG fan que els esforços d'aquesta empresa siguin mesurables. L'RSC és, doncs, la precursora de l'ASG. En aquest sentit, l'ASG proporciona indicadors quantificables (incloent-hi qüestions mediambientals, socials i de governança corporativa) per mesurar la responsabilitat de l'empresa i valorar-ne els riscos (Thompson, 2022)

Així doncs, arribats a aquest punt, diríem que qualsevol d'aquestes matèries –Ètica empresarial, Responsabilitat Social Corporativa, Sostenibilitat, ASG– podrien ser introduïdes als plans d'estudi dels ensenyaments d'Economia i Empresa per tal de poder inculcar els valors de la sostenibilitat als estudiants i proporcionar els coneixements i les habilitats necessaris perquè puguin contribuir a donar resposta als principals reptes socials, econòmics i ambientals als quals la nostra societat ha de fer front i contribuir així als ODS.

3. Com estem integrant aquesta temàtica?

Un cop donada resposta a la pregunta de què estem ensenyant, el pas següent és analitzar com aquestes temàtiques o matèries poden ser incorporades en els currículums dels ensenyaments d'Economia i Empresa. En aquest sentit, els estudis realitzats fins al moment (Christensen *et al.*, 2007; Matten i Moon, 2004; Setó, Domingo i Rabassa, 2011; Setó i Papaoikonomou, 2016; Setó i Papaoikonomou, 2020) ens permeten veure que les universitats poden tenir diferents estratègies per poder integrar aquests continguts en el plans d'estudis de les seves titulacions; encara que, com Hartman i Werhane (2009) argumenten, no hi ha un consens generalitzat sobre les millors pràctiques que cal adoptar.

Tot seguit, revisarem quins són alguns dels elements més importants que s'haurien de tenir en compte a l'hora de decidir com integrem l'ètica, l'RSC, la sostenibilitat o l'ASG en els plans d'estudis dels ensenyaments d'Economia i Empresa.

3.1. Assignatura específica o assignatura transversal

Una de les primeres decisions que s'haurien de prendre és si el contingut d'aquesta temàtica hauria d'estar concentrat o dispers en el pla d'estudis dels ensenyaments d'Economia i Empresa. És a dir, si aquest contingut s'ha d'incorporar en assignatures específiques, és a dir, assignatures en què tot el temari està centrat en temes d'ètica, RSC, sostenibilitat o ASG. O bé, aquest contingut s'hauria d'integrar en diferents assignatures (de diferents àrees) de manera transversal, per exemple, en assignatures de Màrqueting, Finances, Recursos Humans, etc.

De fet, la incorporació dels continguts sobre ètica, RSC, sostenibilitat o ASG per mitjà d'assignatures específiques o assignatures transversals és un dels principals debats actuals en la literatura sobre el tema (Christensen *et al.* 2007; Hartman i Werhane 2009; Rusinko 2010).

3.2. Assignatures obligatòries o assignatures optatives

Una altra decisió que cal prendre és si les assignatures sobre aquesta temàtica haurien de ser obligatòries o optatives per als estudiants, especialment quan es tracta d'assignatures específiques. Quan l'ètica, l'RSC, la sostenibilitat o l'ASG s'incorpora per mitjà d'assignatures obligatòries als plans d'estudis, aquesta temàtica es converteix en un element no negociable del currículum per a l'estudiant. Però, quan aquestes mateixes assignatures són optatives, l'estudiant pren la decisió final de triar-les o no.

En aquest sentit, la integració d'assignatures obligatòries sobre l'ètica, l'RSC, la sostenibilitat o l'ASG indicaria que la sostenibilitat (en un sentit ample) és considerada una competència bàsica per als estudiants universitaris, mentre que si és de caràcter optatiu pot ser que no adopti aquesta consideració.

3.3. Distribució del contingut

Una altra qüestió que cal considerar és com es distribueix el contingut d'aquesta temàtica al llarg del currículum de l'estudiant. Hi ha diverses maneres de poder distribuir el contingut sobre aquesta temàtica, per exemple, els estudiants poden rebre la formació relacionada amb la sostenibilitat de manera consistent al llarg dels seus estudis a la universitat, és a dir, repartida o distribuïda en diferents assignatures que s'imparteixen en diferents cursos del grau. Una altra opció seria que el contingut sobre la temàtica, integrat en assignatures específiques o transversals, s'impartís en certs moments puntuals del currículum, com per exemple durant els últims anys del grau universitari o, fins i tot, es concentrés en l'àmbit d'un màster.

3.4. Enfocament o perspectiva

D'altra banda, i atesa la naturalesa multidisciplinària de la sostenibilitat, també és important decidir quina és la perspectiva o l'enfocament predominant que s'adoptarà per impartir o abordar aquesta matèria (ètica, economia, gestió, etc.). Com suggereix Weber (1990), cada disciplina implica una base pedagògica diferent sobre la qual es presenten i s'expliquen els materials del curs. En aquest sentit, es pot optar per un enfocament basat en una única disciplina o per un enfocament multidisciplinari. Hailey (1998) argumenta que el desenvolupament sostenible requereix una perspectiva interdisciplinària. De manera similar, Wiese i Sherman (2011) coincideixen que es necessita un enfocament interdisciplinari, ja que el coneixement de diferents disciplines pot permetre una comprensió més holística de la sostenibilitat.

3.5. Estructures actuals o noves

Finalment, i seguint Rusinko (2010), també es pot plantejar la qüestió de si el contingut relatiu a la sostenibilitat s'hauria d'oferir per mitjà d'estructures (assignatures, graus, especialitzacions, etc.) ja existents o si caldria crear noves estructures. Amb noves estructures, ens referim a estructures extracurriculars en un sentit més ampli (com ara seminaris, sessions de treball, voluntariat, etc.). Segons Kuh (1995), les activitats extracurriculars permeten als estudiants desenvolupar autonomia, confiança en si mateixos, altruisme, pensament crític i habilitats interpersonals i de presa de decisions. A més, aquestes activitats extracurriculars també poden oferir una experiència més completa que pot portar a un compromís ideològic.

Conclusions

Els ODS s'han convertit en el marc de referència per gestionar el contracte social entre el sector empresarial i la societat. En aquest sentit, els ODS poden ser considerats un llenguatge comú per a la interacció de les empreses amb altres actors per poder contribuir a un món millor. Per tant, les universitats han d'assumir el seu compromís en aquest camí cap a la sostenibilitat, i han d'integrar els valors de la sostenibilitat en les seves diferents funcions, és a dir, en la docència, la recerca i la transferència de coneixement. A més, el fet que cada cop són més les empreses que incorporen la sostenibilitat i els ODS com a focus estratègic fa que també augmenti cada cop més la demanda de formació universitària orientada a la sostenibilitat.

En aquest sentit, per tal de poder fer del desenvolupament sostenible una realitat, els ODS s'han de convertir en la pedra angular dels ensenyaments d'Economia i Empresa. Així, doncs, és molt important poder revisar el contingut del currículum dels ensenyaments d'Economia i Empresa, i preguntar-nos què estem ensenyant sobre aquesta temàtica i com ho estem fent. La revisió de la literatura realitzada ens permet observar certa evolució sobre el contingut o la nomenclatura de les assignatures que s'han anat impartint al llarg del temps. Concretament, les assignatures d'ètica empresarial o RSC són les que han gaudit de més tradició en els nostres ensenyaments, però cada cop més les assignatures de sostenibilitat van guanyant més protagonisme; com també noves assignatures que van apareixent per donar resposta a les demandes més actuals com, per exemple, les finances sostenibles amb els criteris ASG. En qualsevol cas, sigui quina sigui la terminologia utilitzada, és molt important adoptar enfocaments globals que ofereixin una visió ampla i plural sobre la temàtica –no només instrumentalista, sinó també des del vessant ètic– que permeti als estudiants comprendre els complexos problemes als quals les empreses han de fer front. No obstant això, com també hem pogut

veure, no hi ha una única estratègia per integrar els ODS o la sostenibilitat en els currículums, sinó que també s'han de decidir qüestions com, per exemple, si ho farem per mitjà d'assignatures específiques i/o transversals, si aquestes assignatures seran obligatòries i/o optatives, en quins cursos s'impartiran i quin és l'enfocament que predominarà a l'hora d'impartir-les. Serà important, doncs, poder dissenyar una estratègia d'integració que tingui en compte tots aquests elements si realment volem aconseguir un aprenentatge efectiu sobre la matèria. No podem oblidar que cada any milers d'estudiants es graduen a les nostres universitats –tant en ensenyament de grau com de màster–, estudiants que formaran part del món empresarial i que tindran l'oportunitat d'influir en com serà o no serà el nostre futur.

Referències bibliogràfiques

- BENN, Suzanne.; KRAMAR, Robin (2011). «Editorial: Introduction and interviews. Educating for sustainability and CSR: What is the role of business schools?». *Journal of Management & Organization*, vol. 17, núm. 5, pàg. 574-582. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1833367200001267>
- CARROLL, Archie B. (2015). «Corporate social responsibility: The centerpiece of competing and complementary frameworks». *Organizational Dynamics*, vol. 44, núm. 2, pàg. 87-96. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2015.02.002>
- CHRISTENSEN, Lisa Jones; PEIRCE, Ellen; HARTMAN, Laura P.; HOFFMAN, W. Michael, CARRIER, Jamie (2007). «Ethics, CSR, and sustainability education in the Financial Times top 50 global business schools: Baseline Data and future research directions». *Journal of Business Ethics*, vol. 73, núm. 4, pàg. 347-368. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-006-9211-5>
- DOBSON, Andrew (2007). «Environmental citizenship: Towards sustainable development». *Sustainable Development*, núm. 15, pàg. 276-285. DOI: <https://doi.org/10.1002/sd.344>
- ELKINGTON, John (1999). *Cannibals with forks*. Gabriola Island, British Columbia: New Society.
- EPSTEIN, Edwin M. (1987). «The corporate social policy process: Beyond business ethics, corporate responsibility, and corporate social responsiveness». *California Management Review*, vol. 29, núm. 3, pàg. 99-114. DOI: <https://doi.org/10.2307/41165254>
- EUROPEAN COMMISSION (2002). *Communication from the commission concerning corporate social responsibility: A business contribution to sustainable development* [en línia]. Disponible a: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0347:FIN:en:PDF>. [Data consulta: 12 juliol 2007].
- FERRELL, O. C.; FERRELL, Linda (2007). «A macromarketing ethics framework: Stakeholder orientation and distributive justice». *Journal of Macromarketing*, vol. 28, núm. 1, pàg. 24-32. DOI: <https://doi.org/10.1177/0276146707311290>
- FISHER, Josie (2004). «Social responsibility and ethics: Clarifying the concepts». *Journal of Business Ethics*, vol. 52, núm. 4, pàg. 391-400. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-004-2545-y>
- FORRAY, Jeanie M.; LEIGH, Jennifer S. A. (2012). «A primer on the principles of responsible management education: Intellectual roots and waves of change». *Journal of Management Education*, vol. 36, núm. 3, pàg. 295-309. DOI: <https://doi.org/10.1177/1052562911433031>
- FREEMAN, R. Edward (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman.
- FREEMAN, R. Edward; Gilbert, Daniel R. Jr. (1988). *Corporate strategy and the search for ethics*. Englewood Cliffs, NJ: PrenticeHall.
- GADINIS, Stavros; MIAZAD, Amelia (2019). «Sustainability in Corporate Law». *Vanderbilt Law Review*, pendent de publicació. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3441375>
- GARAVAN, Thomas; McGUIRE, David (2010). «Human resource development and society: Human resource development's role in embedding corporate social -responsibility, sustainability, and ethics in organizations». *Advances in Developing Human Resources*, vol. 12, núm. 5, pàg. 487-507. DOI: <https://doi.org/10.1177/1523422310394757>
- HAILEY, John. (1998). «Management education for sustainable development». *Sustainable Development*, vol. 6, núm. 1, 40-48. DOI: [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1719\(199803\)6:1<40::AID-SD80>3.0.CO;2-Q](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1719(199803)6:1<40::AID-SD80>3.0.CO;2-Q)

- HARTMAN, Laura P.; WERHANE, Patricia H. (2009). «A modular approach to business ethics integration: at the intersection of the stand-alone and the integrated approaches». *Journal of Business Ethics*, vol. 90, núm. 3, pàg. 295-300. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0427-z>
- KUH, Goerge D. (1995). «The other curriculum: out-of-class experiences associated with student learning and personal development». *The Journal of Higher Education*, vol. 66, núm. 2, pàg. 123-155. DOI: <https://doi.org/10.1080/00221546.1995.11774770>
- MATTEN, Dirk; MOON, Jeremy (2004). «Corporate social responsibility education in Europe». *Journal of Business Ethics*, vol. 54, núm. 4, pàg. 323-337. DOI: <https://doi.org/10.1023/B:BUSI.0000049886.47295.3b>
- McWILLIAMS, Abigail; SIEGEL, Donald (2001). «Corporate social responsibility: A theory of the firm perspective». *Academy of Management Review*, vol. 26, núm. 1, pàg. 117-127. DOI: <https://doi.org/10.2307/259398>
- MONTIEL, Ivan (2008). «Corporate social responsibility and corporate sustainability. Separate pasts, common futures». *Organization Environment*, vol. 21, núm. 3, pàg. 245-269. DOI: <https://doi.org/10.1177/1086026608321329>
- POLLMAN, Elizabeth (2021). «Corporate Social Responsibility, ESG, and Compliance». A: B. Van Rooij i D. Sokol (eds.). *The Cambridge Handbook of Compliance* (Cambridge Law Handbooks, pàg. 662-672). Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108759458.045>
- RUSINKO, Cathy A. (2010). «Integrating sustainability in management and business education: A matrix approach». *Academy of Management Learning & Education*, vol. 9, núm. 3, pàg. 507-519 [en línia]. Disponible a: <https://www.jstor.org/stable/25782034>
- SCHWARTZ, Mark S.; CARROLL, Archie B. (2008). «Integrating and unifying competing and complementary frameworks: The research for common core in business and society field». *Business and Society*, vol. 47, núm. 2, pàg. 148-186. DOI: <https://doi.org/10.1177/0007650306297942>
- SETÓ PAMIES, Dolors, DOMINGO VERNIS, Misericordia; RABASSA FIGUERAS, Noemí (2011). «Corporate social responsibility in management education: current status in Spanish universities». *Journal of Management & Organization*, vol. 17, núm. 5, pàg. 604-620. DOI: <https://doi.org/10.5172/jmo.2011.17.5.604>
- SETÓ PAMIES, Dolors; PAPAIOIKONOMOU, Eleni (2016). «A Multi-level Perspective for the Integration of Ethics, Corporate Social Responsibility and Sustainability (ECSRS) in Management Education». *Journal Business Ethics*, núm. 136, pàg. 523-538. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2535-7>
- SETÓ PAMIES, Dolors; PAPAIOIKONOMOU, Eleni (2020). «Sustainable Development Goals: A Powerful Framework for Embedding Ethics, CSR, and Sustainability in Management Education». *Sustainability*, vol. 12, núm. 5, pàg. 1762. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12051762>
- STEURER, Reinhard, LANGER, Markus E., KONRAD, Astrid; MARTINUZZI, André (2005). «Corporations, stakeholders and sustainable development I: Atheoretical exploration of business-society relations». *Journal of Business Ethics*, vol. 61, núm. 3, pàg. 263-281. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-005-7054-0>
- THOMPSON, Eric (2022). «ESG vs CSR: What's the Difference and Why Does It Matter?». *Submittable blog* [en línia]. Disponible a: <https://blog.submittable.com/ESG-VS-CSR/>
- UNITED NATIONS GLOBAL COMPACT (2007). *Principles for Responsible Management Education* [en línia]. Disponible a: http://www.unglobalcompact.org/docs/news_events/8.1/PRME.pdf
- VELASQUEZ, Manuel G. (1999). *Business ethics: Cases and concepts*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- WEBER, James (2013). «Advances in graduate marketing curriculum: Paying attention to ethical, social, and sustainability issues». *Journal of Marketing Education*, vol. 35, núm. 2, pàg. 85-94. DOI: <https://doi.org/10.1177/0273475313489556>
- WIESE, Nila M.; SHERMAN, Daniel J. (2011). «Integrating marketing and environmental studies through an interdisciplinary, experiential, service-learning approach». *Journal of Marketing Education*, vol. 33, núm. 1, pàg. 41-56. DOI: <https://doi.org/10.1177/0273475310389154>
- WILSON, Mel (2003). «Corporate sustainability: What is it and where does it come from?». *Ivey Business Journal*, vol. 67, núm. 6, pàg. 1-5.

Citació recomanada: SETÓ PAMIES, Dolors. «L'RSC i la sostenibilitat en els ensenyaments d'Economia i Empresa». *Oikonomics* [en línia]. Novembre 2023, núm. 21. ISSN 2330-9546. DOI. <https://doi.org/10.7238/o.n21.2316>

Dolors Setó Pamies

dolors.seto@urv.cat

Departament de Gestió d'Empreses, Universitat Rovira i Virgili

Llicenciada en Administració i Direcció d'Empreses per la Universitat de Barcelona (UB) i doctora per la Universitat Rovira i Virgili (URV). Professora titular d'universitat del Departament de Gestió d'Empreses de la URV. Investigadora principal del grup de recerca RESET: Responsabilitat Social, Sostenibilitat i Ètica Empresarial de la URV.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.

ODS

